

ЧӘФӘР
ЧАББАРАЛЫ

1

ЧӘФӘР ЧАББАРЛЫ

ЭСӘРЛӘРИ
ДӘРД ЧИЛДДӘ

БИРИНЧИ ЧИЛД

Azərbaycan MFA Nizam
adına Ədəbiyyat İnstitutunun
kitabxanası
Inv. №

БАКЫ
ЈАЗЫЧЫ
1983

Тәртиб едөни:
КҮЛАРӘ ЧАББАРЛЫ
Редактору
СЕЙФӘДДИН ДАҒЛЫ

Ч. Чаббарлы.

Ч12 Эсәрләри 4 чилддә. 1-чи чилд. Б., Жаңычы, 1983. — 238 с.

Азәрбајҹан совет драматуркијасынын баниси Чәфәр Чаббарлынын дөрд чилдлик эсәрләринин бириңи чилдиде әдебија жарадычылыгынын илк дөврүндә яздыры «Вафалы Сарийә, яхуд көз яшы ичинде күлүш», «Солгун чыңқасар», «Насрәддин шаш», «Айдан», «Оттай Елгылу» пjesләри дахилдир. Бу эсәрләрдә драматург көнездүнжада сада, амәкчи инсанлары ары истисмар мәнкөнәсүндиң сіхай наким синиғләрini веңшилијини, сөрят вә алтун саһибординиң нағызылығыны, дин вә мөнүмат хәдимләрдиниң ријакарлығыны ифша едир, чөмијәттеги нағта, әдаләт, инсаннан жағырыр. Романтик гаһрәманларынын мугаддәс әмәлләре, азадлыг угронда мубаризәјә сәсләјән һуманист язычы көнә дүнjanын ләгән олачагына, зәһмәткеш халгын яни һәјат гурачагына мәнкәм инам бәсләйир.

4702060200—119
Ч М—656—83 45—82

С(АЗ)2

© Жазычы, 1983

Мәлум олдуғу кими Азәрбајҹан узунөмүрлүләр дијарыдыр. Бурада орта инсан өмрү тәхминән 80 илдир. Чәфәр Чаббарлы исә бу өмрүн һеч жарысыны да жашамады. 35 жашында икән һәјаты гырылды. Лакин орта бир инсан өмрүнүн жарысында бир нечә там сәнәткар һәјаты жашады: шаир һәјаты, наисир һәјаты, сценарист һәјаты вә бүнларын һамысындан артыг драматург һәјаты!.. Өзу дә елә бир драматург ки, һәлә кәңч икән мәктәб ачды. Азәрбајҹан совет драматуркијасынын баниси олду. Гысан өмүрлү классикин драмлары сәһнәмизин узунөмүрлү әсәрләри хәзинәсүндә жер газанды. Ады бөյүк Мирза Фәтәли Ахундовун вә Чәлил Мәмәтгүлузадәниң адлары илә бир сырда язылды, һејқәли даһи Фүзулинин, Сабирин, Үзейир Һаңыбәјовун һејкәлләри илә јанаши дурду.

Чәфәр Чаббарлы јениликлә көнәләүин өлүм-диirim мубаризәси апардығы тарихи бир дөврдә жашады, јаратды. Кәңч әдебиң кениш адымларла әдеби һәјата чыхыды өврдә бу мубаризә хусусилә кәсекин иди вә бир сырға ингилабы сыйраяшларла сәчијүләннири. Һакимијәттә алмыш әмәкчи халг әсрләрдән бәри һөкм сурән сијаси, итти маи, дини еңкемләр, мәништәтдә вә мәденијәтдә дәрин көкләр салмыш көнә адәт вә ән'әнәләрә, фикир вә әгидәләр гүввәтли зәрбәләр ендирир, өзүнүн яни һәјаты вә өввәтли илә бирликдә яни мәденијәттини, яни сөнәтини, яни әдебијатыны јарадырды.

Халгынын азыру вә әмәлләринин кур сәсли чарчысы олан Чаббарлы мәнз бела бир шәрәйтдә, белә бир мубаризәнин габагчыл мұчаһидләрнин дән иди. «Іәјатда ингилаб, иттихадијатда, мәништәтә, шүүрларда ингилаб» истәјән әдебиң бу ингилаб угронда мубаризәсүнин, шубиәсүн, һәр шејден өvvәл, мөвзуларыны билаваситә һәјатдан көтүрдүү әсәрләриндә көрүрүк. Дин вә чадра алејінин кениш мубариза апартылдыры ийриминчи илләрдә «Од көлинин» вә «Севил» әсәрләри һөнгөтән тарихи рол ојнады. Феодал-буржуа әнвали-рунијәләрнин, мөнүмат вә дини фанатизм үнсүрләринин күчтүү олдуғу бир вахтада бу пjesләри сөһнәјә чыхармаг бөյүк вәтәндашлыг һүнәри иди. О, яни һәјатын жалызыз төблигатчысы вә тәрәни нүмчүсү дејил, ейни заманда гуруучусу, бөйүк јарадычылыг ишләринин әмали ичрачысы иди.

Онун сәниә әсәрләри кәңч Азәрбајҹан совет әдебијатынын илк илләрнин драматуркијамызы өн чаркәjә кечириб апарычы сөвијәjә галдырыды. Мұасир мөвзуларда яздыры пjesләр Азәрбајҹан драматуркијасынын бүтүнлүкдә совет драматуркијасында габагчыл мөвгеjә чыхарды. Нәм дә теккә јарандыглары дөврдә јох, сох-сох сонракы илләрдәк.

Неч дә тәсадүfi дејил ки, биз 50—60 ил өvvәл олдуғу кими бу күн дә тез-тез Оттай вә Елхана, Севил вә Алмаза, Іашар вә Ејваза, Құлуш

вә Күлсабаһа мұрачинат едирік. Бу гәһрәманнларын адлары нәнниң пјесалардан айләнерә кечмиш, іштәтта соңра жарапан бәдни әсәрләрдә дә өз адашларыны докурмушлар. Чох гәрибәдир ки, мәсәлән, Шекспир дөврүндә Гәрбдә жарапан бәдни әсәрләрдә иккінчи бир Һамлет вә Отелло, жаҳуд Офелja вә Җүлжетта адларына тәсадуф етмәдијимизи нә ғәдәр ганини сајырыгса, инди Азәрбајҹан әдәбијатында иккінчи, үчүнчү Ајдын, Огтај, Елхан, Џашар, Солмаз, Күлүш адлы сурәтләр көрдүкә дә тәэччүбләнмирик.

Онун тәкчә мүсбәт гәһрәманнлары дејил, мәнфи типләри дә халг арасында зәрби-мәсәл олмушшудар. Вә әкәр биз инди дә һәјатда раст қолдијимиз бә'зи адамлары Ајдын вә Огтај, Елхан вә Џашар, Севил вә Алмаз, жаҳуд Балаш вә Шәриф, Мирзә Сәмәндәр вә Эбдуләлибәј, Имамјар вә Фатманса адландырыгса, бу да гәһрәманнларын вә типләрин әзәснәлијиндең, әдәбијат тарихимиздә көстөрдикләри бөյүк тә'сирдән ирөли көлир.

Көһнәлик дүшмәни, јенилик чарчысы олан Чаббарлы сәнэтдә эсл новаторлугун бөйүк устасы иди. Лакин бу новаторлуг неч дә јенилик хатиринә әдабазылгы вә ja кечмиш әдәби ирсимиш үстүндән тамамилә гәләм чөкөн нишилстлик дејилділ. Эксине, классик сәнэтимизин бәрекәтли торпағындан бој атан, мүтәрәгги ән-әнәләрн, мүнәввәр мәктәбләри парлаг күнишиндең, саф навасындан, гајнар булағындан гидалданан, дүнәницилә инағасынан, бу күнумузлә чичәкләнән, сабайымызла ганаңданан бир јениликчилик... О, Фүзулијә «әдәбијатымызы» узун заман һәлгәзи бир кедишилә өз этафында доландыран» сәма чилем кими баҳыр. Мирзә Фәтәлини «бир тәрәфи сөкүлән, о бири тәрәфи тикилән бинанын мүһәндиң» адландырырды. Чаббарлынын јенитәмә яшларында яздалы ше'рләр өз дөврү үчүн там јенглини олай Сабир руһунда иди. Өмрүнүн сонларында исә, новаторлуғу «ишигләндүрдүн кечәнни гаранлығы илә бизи» кими долашыг мисралар гурашдырмагда көрән, «ше'р нә ғәдәр мә'насыз оларса, о ғәдәр яхшылыр, дејәрләр дәриндир» сөјләжән шаңрләре құлурду. Гәһрәманнларының бири кечимишин сојјар мәйбеси олан қадраны ериниң узун چырый, дикари нәсилдән-нәслө учан ел бајатыларыны топлајырды. Бә'зи пролеткултчуларын тар әлејинә чыхыдиглары илләрдә Сона Баҳшинын тарыны әзиз бир јадикар кими кәндән шәһірә кәтирир, Алмаз шәһәрдән қандә жени соосалист мәденийети илә бәрабәр тар апарыры. Онун јениликчилиги бело иди.

Ч. Чаббарлы дөгма дилимизи нә ғәдәр еңтирасла севир, онун тәмизлиji үгрунда из ғәдәр фәдакарлыгыла чарышырды! Гәһрәманнларындан һәр биринин өз нитти, ләһәчәси олдуғу кими, онун өзүнүн дә бүтүнлүкдә өз дили, өз үслубу вар иди. Ени кәндән чыхыш Алмаз, Яхши, Афтил, Барат, Һачы Әһмәд, Очагулу, Шәриф, Балоглан, Ибад, Баларза, Ханымнаز, Фатманса, һәтта балаға Сүрмөнин данышыгларындақы һејрәттәмиз фәргә баҳын! Жаҳуд Ајдыны, Огтајын, Елханын, Ејвазын сон монологларыны мұғајисә един! Нә ғәдәр зәнкинлик, рәнкарәнлик, чанлылыг көрәрсениз. Онун сейрекар ғаләми илә бә'зән гыса мүкалимәләр мәнсур ше'рләре дәнүр, узун монологлар тәнгизәли нәғмәләре чеврилир. Олун әсәрләринде биз жени сөзләре раст кәлирик; лакин онлары көһнә көлмәләримиз кими диналәрик; санки бу сез јуз илләрден бары дилимиздә вар имиш вә мәһз елә бу әсәрдә, мәһз елә бу јердә дејилмәли имиш... «Мән сәнин отагыны севкиләрлә бәзәр, жатағыны өпкүләрлә охшарам». Бурадакы «севкі» мұғабилиндә «өпкү» тапмаг үчүн сәнэткар ким билүр нә ғәдәр душунмушшудар; налбуки онун лексиконунда назыр «өпүш» сөзү вар иди. Еләчә дә «Шәрг» әзәзинә «Қүндоғуш», «Е'лан» әзәзинә «Билди-

риш», «Тәсніх» әзәзинә «Дүзәлиш» вә саир вә илахыр... Һәлә Һамлетин мәшһүр монологундакы «Олум, ja өлүм...» Ахы, һәмин монологу ондан әзвәл дә тәрчүмә етмишләр. Бириңи «Нәјат, ja мәмат», иккىнчи «Гәбир, ja сәбр», үчүнчүсү «Варлыгмы, ja јохлугму» язмышыдыр. О исә «Өлүм» мұғабилиндеги «Олум» кәшф етмишdir.

О дилимизи жени сөзләрла зәнкинләшдиришdir. Һәлә онун аталар сөзләрі кими яйылмыш гафијәли-гафијәсиз, кал фалсафи, кал да мәзәлии зәрби-мәсәлләри...

Ону да гејд едәк ки, бә'зән зәнкин халг дилимиздән ахтарыб тапдыры, бә'зән исә бир ихтирачы кими өзүнүн ярататығы бу жени сөзләр һәјата әсигрәни асанлыгla алмамыш, көнкүр лисанлы мұнағизәрләрла чидди мұбәризәдә әлдә етмишdir.

Халғымыза әзәзис һәдийәләр кими бағышладығы вә јухарыда садаладығымыз жени, кәзәл, дөгма адлар сијаһысыны да бураја әлавә етсөк, һәнгигәтән гијметли бир хәзине көрәрик.

Бәлә, онун ярардычылығы дөгрүдан-дөгрүја түкәнмәз дәғинәдир. Тәхминән 20 иллик гыса дөврдә 14 пјес, 5 киносенари, иккى опера либреттосу, поема, сатирик вә лирик ше'рләр, некајәләр силсилен, чохлу мәгала вә фелjeton, Шекспирин «Нәмлет» вә «Отель», Шиллерин «Гачаглар», Бомаршенин «Фигаронун тоју», Афинокеновун «Горху», Славинин «Интервенция» пјеселериниң, Чемс Уеллинин «Жералты дүни», Толстојун «Ушаглыг» повестелериниң тәрчүмәләри, Азәрбајҹан вә рус театрларының сәһнәләрнәдә жени тамашаларын турулушлары, Бакы киностудијасында фильм чөкүлиши, «Коммунист» газетиндә тәрчүмәчи, театрда әдәби һиссә мүдири... Бу ғәдәр һәнһән иш көрмәк нәнниң 35 ил, һәтта 80 ил дә өмүр сүрүн һәр адамын һүнәри деји!

Дикәр тәрәфдән, онун мадди һәјаты гәтијиңи фираван олмамышыдыр. Жохсул көмүрчү оғыл еңтијаң ичинде бөјүмуш, жетимликла тәһисл алмамышыдыр. Кичик яшларындан анасының бишпидији чөрәклөри сатарағ өзу өз рузисини газамышыдыр. Даңа сонралар, кәңчиллијинде дә, бәдәңча зәнф вә хәстә икән, көһнә Бакынын палчыглы, учгар дағлыг һиссәсендән шәһәрин мәркәзине ғәдәр һәр күн, һәр кечә нечә километрләрле жол кеди-кәлмиш, сүрүшкөн енишләрлә енмиш, дик жохушларла галхымышыдыр. Һәмишиң дә пај-пайдала, эн яхши налларда — басырыг трамвајларда... Кениш, ишыглы отатлар јерине — дарысгал, гаранлыг дахма, парлаг чиңчыраг әзәзине — сысга лампа. Нәнниң язы макинасы, неч автогәләми дә олмамышыдыр. Ади ғәләмлә ади дафтәрләре язмышыдыр. Анчаг, гејри-ади әсәрләр жаратышыдыр... Вә бүтүн бунларда әлавә олары, һәмин әсәрләр үчүн чох вахт шириш, гануни тә'рифләр әзәзине ачы, әдаләтсиз тәнгидләре, һучумлара, бөйтәнләрә мә'рүз галмышыдыр. Лакин неч вахт руһдан душмәниш, деди-жинидән дәнмәниш, өз ғәләмине, өз сәнэтине садиг галмышыдыр.

Әлбәттә, белә кениш вүс'әтдә вә гејри-ади шәрәнтә язмаг, жаратмаг, һәм дә яздалының яшатмаг үчүн дәрін фитри исте'дад, парлаг зәка, фөвгәл'адә әмәк еңтирасы лазымдыр. Бу үч амил Чаббарлының варлығында үзүн сурәтдә бирләшмишди. Фитри исте'дады она ибтидан мәктәб шакириди оларкен ше'рләр, 16 яшшли јенитәмә икән илк пјесини («Вәффалы Сәријә, яхуд көз жашы ичинде құлыш») язмаға илham вермишdir. Ағыл вә зәкәсиси она кәңчиллик илләрнәдә һәјаты дәріндән мушаһидә етмәжи («Ајдын» вә «Огтај Елголу»), заманын избизини тутмағы («Севил» вә «Алмаз»), бир тәрәфдән кечимишимиз тәрәннүм етмәжи («Од колини» вә «1905-чи илдә»), дикәр тәрәфдәнсә кәләчәјимизи көрмәји («Жашар») өјрәтмишdir. Әмәкесөвәрлиji вә зәһмәткешилиji ону бә'зән бир пјес үзәринде

там уч ишләмәје («Од кәлини»), бә'зәнсә бир пјеси чәмиси бир һәф-тејә јазыб-гурттармага («Јашар») мәчбүр етмиш, ба'зән дә она ейн вахтада бир неча ишиң өңдәсингәндән қәлмәје гүввәт вермишди. Һәмиша дә өз сәнәтине чошкуң рүһ јүкәклиji илә јанашмыш, өз вәзифәсинә дәрин мәс'улийјет һисси бәсләмишди. Өзүнүн дедици кими «кимсә гарышыныда горху јох, мәһз мәс'улийјет, шәхсән өзү гарышыныда, өз вәзифәси гарышыныда мәс'улийјет» һисси!

Фитрән бачармадығы — илһамсыз јазмаг олмушудур. Ағлына сыйыштырмадығы — һәјатдан кери галмаг олмушудур. Тәнбәллик едиб вахт тапа билмәди — истираһт етмәк, хәстә ҹағларында јатагда галмаг олмушудур. Бела фикирләри о неч вахт јахына бурахмамышдыр — нә гәлб евинә, нә иш отағына, нә јазы масасына!

Онун севмәдији даһа бир сифәт вар иди: ловғалыг. Өмрүнүн соңуна-дәк өзүнү «хәвәскәр» адландыран бөјүк әдивин бу нәчиб хүсусијәти һәмишә онун һәмкарлары учун садәлия вә тәвәзекарлыг нумумәси олачагдыр.

Җ. Чаббарлы кениш мигјасда инсаннәрвәр иди. Онун эн бөјүк гәһрәмәни инсан иди — иргиндән, миллийјәтиндән, дилиндән, дининдән асылы олмајараг бәшәр овлады. Лакин һәр чүр бәни-адәм јох; зәли кими башгадарынын ганыны соран түфејилләр, јаҳуд «чансызы, дүрғусуз, варатники одун парчалары» дејил, «јер үзүндәки һәјат вә сәадәтин јарадычсы» олан улви, күчлү гәһрәмәнләр, «сусмаз дүрғулар кими үрәкләри кәзән, сәнмәз улдузлар кими дәим ишыг сачан, ојнат булбулләр кими күлдән-күлә учан, севичи үрәкләри, азад диләкләри олан» јүксәк шәхсијәтләр!. О, инсанлары «ана тәбиәтиң азад јаврулары» көрмәк истәјир, фәрдләр арасындақы ајры-сечкилија нифрәт едирди.

Елхан һәтта әрәб хилафатына гарыш мүбәризәдә дә јерли һакимләrin иттифагыны рәддәт едир, әсир әрәб әскәринә «казад әмәт әли», достлуг әли узадырды. О дејирди: Чәмијјәтдә варлы-жохсул, күчлү-күчсүз олмамалыдыр. Бүтүн «өлкә гардашасына чалышан, газанан вә белүшән бир айлә олмалыдыр. Гышын қәскин сојуглары һамыны бәрабәр үшүтмәли, күнешин алтун телләри һамыны бәрабәр иситмәлидир». «Мән инсан достунун досту, инсан дүшмәнинин дүшмөнијәм!..» Ејваз өз бачысы Сонанын таленни миљонер һајказа јох, јохсул Бахышы тапшырырды. О дејирди: «Мәним һәгигат сандымын китабда миllәт јохтур, истисмар олунан вә истисмар едән вар. Бириңчиләре гардашам, иккинчиләре дүшмән!..»

Бунунда белә Чаббарлы бир вәтәндаш кими — азәрбајчанлыдыр вә бир Азәрбајчан оғлу олары сөнәткардыр. Эсәрләrinин һамысынын нәбзى Азәрбајчан торпағынын гәлbi илә вурур, гәһрәмәнләrinин һамысы дүнәнә дә, бу күнә дә, сабаһа да Азәрбајчан халыгын көзу илә бахыр. О, Солмазын дили илә дејир: «Мән бу сәнмәз одлардан айрыла билмәрәм. Од бағрында дөгулдум, од бағрында бәсләндим, бејүдүм. Мән бу сәнмәз одлары, бу әбди ишыглары өзүмдән артыг севиром...» О, Ајдына «бејни китаб арасында Парисдән, үреји мизраг учунда Алтай дағларындан алышмыш» бир қәңч кими бахыр; лакин ону мәһз Бакынын нефтли торпағында јашадыр, гара алтунун ағыр јуку алтында басдырыр. Өзүнү елиң оғлу адландыран Огтај: «Мән авропалы дејиләм вә олмаг да истәмирәм» — дејир. Јашар исә Милин, Муганын, Ширванын шоран дүзләрини мәһсүлдар торпаглара чевирмәк учун чалышаркән, Гәрбин эн чох инкишаф етмиш капиталист дөвләтилә рәгәбэт нағында дүшүнүр...

Чаббарлы чәсурлары һәраралә алышлајыр, мазлумлара үрәк ағрысы илә ачыјыр, горхаглары, алчаглары лә'нәтлә дамгалајырды. Онда јарымчыг мәрһәмет, јарымчыг мәһбәбәт, јарымчыг нифрәт јох иди. О там етирасларла там һиссләр тәрәннүм едир, долгун илһамла долғун сурәт-

ләр јарадыр, бүтөв гәләмлә бутөв сәһиеләр гурурду. Белә олмасајды, Елхан илә Агшинин, Огтај илә Асланбәјин, Севил илә Балашын, Алмаз илә һачы Әһмәдин, Володин илә Кенерал-губернатору, Құлсабаһ илә Ғәмәрин гарышлашдыры сәһиеләр бу гәдәр чанлы вә һәјати јаранмаз, тамашачыны бу гәдәр һәјәчанландырмазды.

О, эсл сәнәт фәдаиси кими һәм өз гәһрәмәнләrinнын, һәм дә өз ташашы вә охучулашынын талеји илә јашајыр, онларла бирликдә севинир, онларла бирликдә қадәрләнириди. Совет јазычыларынын бириңи Үмүмит-тифаг гурултајындакы чыхышында демиши: « Әкәр јазычы өз охуусуну һәјәчанландырмыса, о, јазычы дејил; әкәр драматург тамашачыны ирадасынә, табе едәрәк, құлдurmур, ja ағлатым, о, драматург дејилдир.» О, бу сөзләри җалныз хитабот курсуңдағы сөлжемәкla кифајәтләнми्र, сәһиәдә өз гәһрәмәнләр илә бирликдә ичра едирди. Бөјүк актюрумuz һарғындакы бир мәгаләсіндә јазмышды: «Аббас Мирзә Шәрифзада сағларла һамлетни портрети өнүнде дајаныб ушаг кими һынчырыр... Ким билир, балкә Җәфәр өзү дә қөңлүнә нәвш етди Ајдын вә Огтајын сурәтләри гарышында қүнләрлә һәнкүрмүшдүр; јаҳуд Севил вә Алмазла бәрабәр құлмушуду!

Чаббарлы Азәрбајчан гадының көз җашлары кирдабындан чы-харыб құлмәје апарыр, һәм дә бу құлыш гәһгәнә олмалыдыр, — дејирди. Үмүмийјәтлә, гадын мөвзусу онун бүтүн јарадычылығындан гырымзы һәтт илә кечир. Іеканә поемасы, некајәләринин демәк олар ки, һамысы, пјесләринин յарысы я биlavasit гадын адлары илә адланыр, ja да онларын тәшбенири. Онун әсәрләrinde Азәрбајчан гадыны та гәдим за-манлардан бу қүнләрдәк бөјүк, ағыр, шәрәфли бир јол — азадлыг вә јүксаңыш јолу кечир. Онун гадын гәһрәмәнләrin талеләри бир-бириң-дән на гәдәр фәргли олса да, үрәкләри бир вурур. һамысы вәфалы вә сәдагәтлидир, азадлыга чан атыр, нәчиб амаллар илә јашајыр (әлбәттә, мүсбәт гәһрәмәнләр нәзәрә тутуруг). Дурна өз ешги, исмети угрунда гала бүрчүиден Ҳәзәрин гојнұна атылыр. Солмаз вәтән вә халғынын ии-чаты үчүн өзүнү дөгма одлара гурбан вермәје назыр олдуғуну билдири. Алмаз өз вәтәндәшләг борчуну јерине јетирәкен һәр чүр мәһрумийјәтә сина кәрір. Фирәнкис дөгма сәһиәсінин тәрәғиси жолунда һәлак олур. Құлсабаһ исә ейн мәгседин јени сачијїсін угрунда өтени мүбәризәдә эзмәлә чарышыбы галиб қәлир. Вә неч шүбһәнис, бүтүн бу фәдакар гадын сурәтләrinин мәркәзинде гәһрәман Севил дурур. Онларын јарадычысы исә санки, Азәрбајчан гадының әсәрләри бөјүк арзулары, пак ду-ғуллары дөгма анасына олан үтігеддәс мәһбәбәтдә әкс етдири, «Сәнәмән раһибәм итәтә» — дејир.

Чаббарлы баһар оғлу, қәңчлик гардашы, јенилик атасы иди. Истисна-сыз олары гәһрәмәнләrin һамысы қәңчидир. Бу да тәсадүфи дејил. Чүнки, қәңчлик — јенилик демәкдир, гүввәт демәкдир, ҹасарәт демәкдир. Қеңиәлијә гарыш мүбәризәдә јени һәјаты қәңч гәһрәмәнләр гурурлар. Мәһәммәдин гартыныш шәриәттән Николајын ганлы сијасәтнәдәк, Ас-ланбәj вә Әбдуәлибәйләрин чүрүк фәлсафәсіндән һачы Әһмәд вә Имам-јарларын чевик һүйласынәдок һәр чүр гара гүввәт гарыш чыхмага, галиб қәлмәје мәһз Огтајларын, Елханларын, Ејвазларын, Севилләрин, Алмазларын, Јашарларын қәңчлик, ҹитирысы, қәңчлик енержиси, қәңчлик гүв-вәси ғадирдир! Бир дә, Җәфәр өзү дә қәңч иди, қәңчлик тимсалы иди. Онун гүдәрәти сәнәттән һәмишәчаван галмасынын, гәһрәмәнләrinин бу күн дә бизимлә бир сырда адымламасынын бир сабәби дә будур.

Чаббарлының гыса һәјатына, кениш јарадычылығына нәзәр салдығда гарышында нәһәнк бир сима чанланыр вә биз неч бир тәрәддүдә ѡл вер-

мәдән, һеч бир мұбалиғе жағынан там инамла деирик: О, есл сәнәт титаны иди!

Чәфәр Чаббарлы һағында сөзүмүзүн башланғышында сөйләдик ки, 35 јашында икен онун һәјаты гырылды. Биз гәсдән, «өлдү», «арамыздан кетди», «сәнәмизи тәрк етди» кимни ибарәләр ишләтмәйнб мәніз «һәјаты гырылды» дедик. Лакин һисс едирик ки, бу инфадәнин өзү де она јарашмыр. Чүки пјесләри сәнәләримиздән чыхмамыш, китаблары әлләримиздән душмәнишдір; гәрәманлары евләримиздә, аиләләримиздә, јени-јени әсрәримиздә жашамагдадыр. Демәк, сәнәткарны һәјаты бизим һәјаты мызда давам едир.

Бурада әләмәтдар бир һадисәни гејд етмәк истәјирик.

Тәхминән ијирми илә әввәл, 1959-чу илдә Москвада Азәрбајҹан ин-чесәнәти вә әдәбијаты онкүнлүјү кечирилди. Бу онкүнлүк ССРИ Бөյүк Театрында Чәфәр Чаббарлынын мәшүр пјеси әсасында бәстәләнмиш «Севил» операсы илә ачылды. Опера вә балет театрынын онкүнлүкдә көстәрди гуруулушлардан бири — јенә Чаббарлынын ejini адлы поемасы әсасында язылмыш илк Азәрбајҹан балети «Гыз галасы» иди. Азәрбајҹан Академик Дөвләт Драм Театрынын онкүнлүјә апардығы тамашаларын ән мусири Чаббарлынын «Алмазы» иди. Драматургун башга бир пјеси — «Айдын» да Азәрбајҹан Рус Драм Театры москвалылары көстәрди. Бакы Телевизија студијасы Мәркәзи Телевизија илә Чаббарлынын «Фирузә» некәјесинин телевизија тамашасыны иұмашиш етди. Нәһајәт, онкүнлүјүн јекун концертинде Чаббарлынын «Өлкәм» шे'ринә бәстәләнмиш маңызы охунду.

Мәкәр бу тарихи һадисә бир даңа тәсдинг етмири ки, «әдібләрин фик-ри әсрләри габагламалыдыр» — дејән Чәфәр Чаббарлы өлмәнишдир!

Онун анадан олмасынын 80 иллијинде ғәдир билән Азәрбајҹан халғы Бакынын марказында өз өлмәз оғлуна эзэмәтли абиәт учалтды. Бунунда Чәфәр Чаббарлы — ҹавап өмүрлү, мүдрик сималы, атәшин гөлбли, ачыккөзлү сәнәткар өз мубариз гәрәманлары арасында, онларын кәлә-чек иәсилләрін арасында әбди бергәрәр олду!

Бәли, о әбди јашајыр — һәмишә баһар орман кими. Онун сез хәзинәси түкәнмәздир — саһилсиз умман кими. О даим тәравәтлидир — солмаз құлустан кими. О, әсрләрә охуначагдыр — өлмәз дастан кими! О, бу күн дә сәнәтимизин өн чәркәсніндәдир, кәләчекдә дә өз мөвгејнің յұқсәләчекдир — әғсанәзви титан кими..

СЕЙФӘДДИН Дағлы

Вәфалы Сәријјә, јахуд көз јашы ичиндә кулұш

4 пәрдәли драм

ИШТИРАК ЕДӘН ЭШХАС

Сәријјә — 17 јашында бир гыз. Мүтәллимә либасында.
Рұстәм — 20 јашында, студент. Сәријјәнин мәшүгу.

Студент либасында.

Чимназ — 40 јашында. Сәријјәнин анасы.

Һүснинә — 15 јашында. Сәријјәнин мәктәб ѡлдашы.
Һәмзә — 55 јашында. Чимназын дајысы. Топсаггал киши. Эжинде чуха, дон.

Мәһәррәм — 25 јашында, интеллигент.

Гурбан — 35 јашында, гоучу.

Чамал — 20 јашында, гоучу.

Сәфәр — 35 јашында. Һәмзәнин нәкәри. Башында бөյүк папаг, әжинде дон вә аяғында чарыг.

Ахунд — 55 јашында. Эжинде әба. Башында әммамә, аяғында жүн чораб.

Молла Мәһсүн — 30 јашында, тәләбә. Ахунда һәм-сәнбәт.

Пристав, 20 нафәр казак вә бир нафәр гыз.

Ваге олур Ыэмзэний евиндэ. Дөшэнмиш отаг. Диварда бир хэнчэр, о бири дивара бир тапанча асылмыш. Бир стул вэ бир күрсүүнү үстүндэ 2 китаб, кағыз, гэлэм вэ мүрэkkэб вардыр. Стул үстүндэ Сэрийжэ отурууб гээж охуур. Бир гэдэрдэн сонра мэһэүн бир һалда гэзети гојуб китабын ара-сындан бир шэкил котурууб дејир:

Сэрийжэ. Ah, Рүстэм! Ah! Ей мэһэббэтилэ пэришан ол-дугум! Нэ үчүн мэни јаддан чыхартдын? Нэ үчүн мэним ha-lyмдан хэбэрдэр олмаг истэмирсэн? Нэ үчүн өз севкилини залымлар элиндэ гојуб хилас етмирсэн? Биз ки, бир-бирилэ энд бағламышдыг өлнөнчэн бир-бириндэн ажрылмајаг. Ыэр чүр өзијжэтэ, мэшгэгтэ, һэтта өлүмэ дэ разы олуб өндимиздэн дөнмэjек. Бэс нэ үчүн сэн өндинэ вэфа едиб мэни бурадан азад етмирсэн? Jox, Рүстэм, сэн бивэфа деилсэн! Амма мүмкүн олмадығыны мэн дэ билирэм. Нэ чарэ едэсэн? Сэн бир тэк, амма бу залымлар биһэдд. Ah, Рүстэм, үрэжим чатлајыр! Тагэтийм кэсилиир! Сэнни көрмэк истэйирэм.

Фэраги-ярдан мэн зару кирјан олмушам, ja рэб!
Шэфаву зүлми-залымдан пэришан олмушам, ja рэб!
Күнүм зүлмэт тэк тарик сэһраји-мэһэббэтдэ...
Чидаи-шэмсү маңу чешмү мужкан олмушам, ja рэб!

Рүстэм! Сэндэн ажрыланы бир аждыр ки, кечэлэр јухум кэлмир. Сүбнэдэк сэнин хэjalынла мэшгуулам. Күндузлэри арамым кэлмир. Үемишэ сэнни арзу едирэм. Үрэжимдэ фикрин, дилимдэ адындыр. Инди дэхи ашкар адьны чэкмэji мэнэ гадаған елэшиблэр. Jox, Рүстэм, мэн сэнсиз јашаја билмэрэм. Ah, кечэн күнлэр, кечэн дэгигэлэр! Инди зүлм илэ бизи ажрыдлыар. Амма сэн бихэбэрсэн! Jox! Гој мэни өлдүрсүнлэр, амма мэн сэндэн ажрылмарам. Чүнки бизи сарыјан ешг зэнчири о гэдэр мөһкэм, о гэдэр гүвшүүлидир ки, ажрылмаг да

истәсәм, бачармарам. Бу ешгә өлүмдән башга бир чарә јох-
дур. Ёх, мән елә бир виҹдан саһиби дејиләм ки, белә кечмиш
куңләрдән соңра сәни атыб гејрисини тутум. Мән 8 јашында
идим, атам вәфат етди. Эмим мәни чох истәдијиндән анамы
алыб мәни дә өз евинә апарды. 9 ил зәһмәти мәктәп охут-
дурду. Вә һәрдәнбир дејирди ки: «Сәриjjә, сәни оғлум Рүстәм
тәм учун алачагам». Биз дә бир јердә мәктәбә кедиб, ојнајыб
кулүрдүк. Сәһәрләр Рүстәм мәни апарыб мәктәп гапысындан
ичәри салыб, өз мәктәбинә кедирди. Бир-биринә чан дејиб,
чан ешидирдик. Күндүзләр мәктәбә мин дәфә Рүстәми
јадыма салырдым. Лакин гәза ишләтдијини ишләтди. Бир ај
бундан габаг эмим дә вәфат етди. Бир һәфтә кечмәмиш анам
мәни алдадыб, бир saatlyga бура, бу виранәјә, өз дајысы-
килә кәтири. Инди бир аждыр тамам гапылары үзүмә ба-
лајыб, бурада мәһбүс едибләр. Неч кәсә мәни көстәрмирләр.
Ah! Нә бивәфа тале! Нә залым зәманә!

Сәфәр әлиндә сүпүркә дахил олур.

Сәфәр. Ханым, дур о бири отага кеч, бураны сүпүрүм.
(Сәриjjә кечир. Сәфәр сүпүрүр.) Дүнжада гәрибә ахмаг адам-
лар вар ha! Мәнә дәли дејирләр, амма мәндән дәлиләри чох-
дур. Будур, мәним ағам кедиб халгын гызыны, адахлысыны
күч илә тутур көтириб ки, нә вар, бәс сәни оғлумчун алачагам.
Белә дә, мән өлүм ахмаг иш олар! Инди бир ај үч һәфтә
ики күндүр ки, гызы бурада дустаг еләјибләр. О да, рәһимет-
лијин гызы, һәлә узун ағлајыр. Нәлә узун «Рүстәм, Рүс-
тәм!» — дејиб башымызы дәнк еләјир. Инди ағаларым бура-
жа мәсләһәтә кәләчәкләр. Қәрәк отагы сүпүрүм. (Сүпүрүр.)
Гәрибә бурасыдыр ки, огулун бири разы дејил, амма атасы
вә о бири оғланлары разыдырлар. О дејир белә, о бириләр
дејирләр, хејр, белә, мән дә дејирәм, лап һәлә беләдир ки,
вар. (Кедир.)

Нәмзә, Чимназ, Чамал, соңра да Мәһәррәм дахил олурлар.

Нәмзә. Сән нечә билирсән, ај Чимназ? Мән дејирәм ки,
бу сөзү Сәриjjәдејәк.

Чимназ. Сәриjjә нә итдир ки, бир дә она мәсләһәт едәк.
Мән разыјам, вәссалам!

Нәмзә. Ёх, дејирәм, ахыр ки, она дејәк. Сөздүр дә,
разы олар... олар, олмаз... онда чаныны чыхардыб күч илә
разы едәрик.

Чимназ. Нәркән Рүстәм илә бачара билсәниз, Сәриjjә
нә еләјә биләчәк? Әлиндән нә кәләчәк?

Нәмзә. Ахы Рүстәмин әлиндән нә кәләчәк? Уч нәфәр
эҗдана кими оғлум вар. Ики көзүнү бир дешикдән чыхар-
ларлар.

Мәһәррәм. Хејр, мәни сајмајын, чүнки мән белә иша-
гарышмырам. Мән һәттәннүйт тәрәфдарыјам. Неч вахт нағг
тәрәфи гојуб наһаг тәрәфә, јәни сизә, көмәк едә билмәрәм.

Нәмзә. Инди күја биз наһаг данышырыг дә?

Мәһәррәм. Әлбәт! Әлбәт! Ики нәфәр мәһәббәт зән-
чири илә бағланыш چаваны зор илә аյырысыныз. Бу әда-
ләтсизлик дејилми? Наһаглыг дејилми?

Нәмзә. Ај бабыларын лап, лап белә бејүү! Бу, бабы-
ларын китабынын һансы үзүндә јазылыб?

Мәһәррәм. Хејр, бабы дејил, өз китабымызда јазы-
лыб.

Нәмзә. Эчәб еләјиб ки, јазылыб. Өл ки, јазылыб. Сән
татышмырсан, чәһәннәмә-кора гатыш. Адә, Сәфәр! Сәфәр!

Сәфәр дахил олур.

Сәфәр. Бәли, аға! Нә бујурурсан?

Нәмзә. Кет о бири отагдан гызы чағыр қәлсин. (Сәриjjә
кирән отагы көстәрмәјиб, онунла рубәру отагы көстәрир.)
Өзүн дә кәл онуила. Тез!

Сәфәр. Өзүмүн қәлмәјим вачибдир, ja ки, қәлсәм қәл-
мишәм, қәлмәсәм јох?

Нәмзә. Өзүн дә кәл, ону тәк бурахма!

Сәфәр. Демәли, мән дә салдат кими онун јанила қәлим
ки, гачмасын дә?

Нәмзә. Адә, јери, надүрүст оғлу! Сәнә дејирәм кет-кет,
кәл-кәл!

Сәфәр. Баш үстә, аға! (Кедир.)

Мәһәррәм. Мән әминәм ки, Сәриjjә неч вахт разы ол-
мајачаг вә Рүстәмдән айрылмајачаг. Чүнки онлар бир-бирини
севирләр.

Нәмзә. Онун ағзы нәдир разы олмасын. Биз ондан хала-
хәтрин галмасын, дејә соруштуруг, јохса она ким гулаг асыр.

Мәһәррәм. Нәркән шәриәт вә инсанијәтә кетмәк
истәјиисиниз, онда сорушун; разы оларса, көзәл, олмазса, әл
чәкмәлисисиниз.

Нәмзә. Она галса, әлбәт ки, разы олмаз.

Мәһәррәм. Мән дә билирәм разы олмаз. Одур ки, она
зор етмәјә нағгыныз вә ихтијарыныз јохдур.

Нәмзә. Ону аллаһ вуруб. Елә разы олар ки!

Мәһәррәм. Неч, неч ваҳт разы олмаз.

Нәмзә. А киши, сәнә нә вар, япыштың яхамыза? Нә демәк истәјирсән?

Мәһәррәм. Мән ону демәк истәјирәм ки, онун һәр бир ихтияры өзүндә олмалыдыр. Гејри бир кәсдә онун ихтияры ола билмәз.

Нәмзә. Бирчә сәсини кәс, валлаһи дуруб чәнәни чыхардарам! Сәнә нә вар!

Мәһәррәм. Іәни күч илә халгыны гызыны өлдүрәчек-синиз?

Нәмзә. Лап белә чаныны да алачағам.

Мәһәррәм. Нә гыз разы олачаг. Сиз дә ки, наһагсыныз.

Нәмзә. Іәфтади пүштүмә лә'нәт јалан десәм; әкәр бу ишә разы олмаса, ону тикә-тикә доғрајыб гујуја тәкдүрәчәјем.

Мәһәррәм. Онда он ики ил Сибирә сәјаһәтә чыхмалысыныз.

Чамал. Ону аллаһ вуруб, ондан өтрут адам Сибирә кетсин.

Нәмзә. Адә, сән нә данышырсан? Биз мәкәр диван-дәрә көрмәмишик. Чаным бу диванларда чыхыб, инди сән мәнә өјрәдәчексән. Чох бәдәбәд еләсә, саллам или боғазына, тулларым гујуја — нә дил биләр, нә дә додаг. (*Сәфәр әлинде сүпүркә дахил олур.*) Соңра ики нәфәр шәниддир, инандырарам ки, Сәрийә Рүстәм илә кедиб кәлмәјиб. Һәр шәнидә үччә манат верәрәм, гуртарар кедәр. Рүстәми дә тутуб саларлар ораја, вәссалам.

Сәфәр. Аға, шәнидләрин бири мән.

Нәмзә. Адә, бәс нечә олду?

Сәфәр. Нә, ај аға!

Нәмзә. Адә, мән демәдим сәнә гызы чағыр?

Сәфәр. Ај аға, валлаһ неч јадымда јохдур. Мән сәһәр-дән отағы сүпүрүрәм.

Нәмзә (*дүрүр ајаға*). Адә, надүрүст оғлу надүрүст. Сән мән дејәнә гулаг асмырсан?

Сәфәр. Йох, аға, валлаһ гулаг асырам. Бу saat чағырым дә. (*Гачыр, бир аздан соңра.*) А-а-ај аға! Гыз неч о-о-о-отагда јохдур.

Нәмзә. Адә, нечә! Кафир оғлу, кафир, гыз гачыбы?

Сәфәр. Билмирәм! Ај аға, бәлкә бу отагдадыр. Сән сәһв етмишсән. (*Кедаб јенә тез кәлир.*) Ај аға, бу отагдадыр.

Нәмзә. Адә, ај шејтан оғлу шејтан, урәјим дүшдү ки, вая сәнин абаву әчдадын корбакор олсун. Адә, нардадыр ордан чағыр дә.

Сәфәр. Ај аға! Абаву әчдадым нә еләсин! Сән әлинлә бу отағы көстәрдин бајаг, мән дә ора кетдим. Бурда дәхүй дәдәм-бабам нә еләсин.

Нәмзә. Адә, тез јери, чағыр кәлсин!

Сәфәр. Баш үстә аға! (*Кедир. Сәрийә кәлир.*)

Нәмзә. Сәрийә, билирсән нә вар? Сәни Гурбана вермишик. (*Сәрийә ағлајыр.*) Бу күн никәһ кәсмәј кедәчәјик. Биз кәлинчә назыр ол. (*Қәнара.*) Шадлығындан ағлајыр, көрүр сүнүз, динмир. Іәни разыдыр!

Чимназ. Мәним гызы ағыллыдыр. Неч бөјүк сөзүн-дән чыхмаз.

Сәфәр (*қәнара*). Инди бунлар әриштә доғрајылар, амма гыз неч разы дејил.

Сәрийә. Мән Рүстәм илә һәлә ушаглыгдан бир јердә олдуғум үчүн ондан айры јашаја билмәрәм.

Нәмзә. Нечә? Нә дедин? (*Сәрийә ағлајыр.*) Сәннилә дејиләм? Де көрүм нә дедин?

Сәрийә. Мән Гурбана кетмәј... (*Ағлајыр.*)

Нәмзә. Соңра нә олду

Сәрийә. Мән Гурбана кетмәј разы... (*Ағлајыр.*)

Нәмзә. Соңра? Де көрүм, тез бағрым чатлады.

Сәрийә. Бәли, разы дејиләм!

Нәмзә. Разы дејилсән? (*Гызы вурур. Гыз јыхылыр вә дүрүб о бири отаға кедир.*) Мән сәни бу saat разы едәрәм. (*Гурбан дахил олур. Мәһәррәм бүнлары о бири отаға гојмур.*) Бах бир белә киши, о бир нәфәр! О да бизим илә инад јеритсә, онда кәрәк бизә папаг нарам олсун.

Мәһәррәм. Чаным, күч илә иш ашмаз. Бир тојуғу күч илә тутмаг олмаз.

Нәмзә. Елә тутарам ки, өзу дә афәрин дејәр. Биз никәһ еләјәрик, иш дүзәләр, дүзәлмәз, нечә бајаг дедим, доғрарыг вә апарыб тулларыг. Неч кәс дә онун бурда олдуғуну билмир.

Мәһәррәм. Бәс Рүстәм? Она нә чаваб верәчексинаиз? Бир ајдан бәри һәштад дәфә кәлиб, ичәри гојмајыбысыныз.

Нәмзә. Экәр мүмкүн олар, ону да адахлысы кими едәрик.

Мәһәррәм. Мәкәр аллаһдан горхмурсунуз?

Нәмзә. Йох!Ja кәрәк ону өлдүрәм, ja да разы еләјәм. Артыг сөз лазым дејил, вәссалам. Инди дурун, кедәк бир гәдәр палтар алаг, соңра кәлиб кедәк ахундуң јашына. (*Сән-*

фәрә.) Сән бурда дајан, һеч кәси бура гојма. Бурдакы гызы да бир јана гојма кетсін... Экәр бу гыз гачса, еләсә кәлиб лап атана од вурарам.

Сәфәр. Баш үстә, аға, һеч кәси гојмарам.

Намысы кедир, Мәһәррәмден башга.

Мәһәррәм (фикирдән соң). Ah! Җәһаләт! Җәһаләт! Сәндән даңа нәләр көзләмәк олмаз! Эчәба, дунja үзүндә бирчә мұсәлманлардан өтрумұ жаранмышдың? Залым! Напак! Бүнлар һамы сәнин тә'сириңдир ки, инсаф, мұруввәт, вичдан, һамысы унудулмуш!!! Бүнлар һамы сәнин тә'сириңдир ки, әдл, әдаләт, Гур'ан, китаб, шәриәт, һамысы јаддан чыхмыш!!! Бүнлар һамы сәнин тә'сириңдир ки, аллаһ, пејғәмбәр, имам, дин, мәзһәб, һамысы бир көнара атылмыш!!! Ah, бичарә мұсәлманлар! Җәһаләтин пәнчәжи-биәманиндә, сәफаләтиң гәһри-иәнәниндә пуч олуб кедирсиз! Һарадасыныз, ej вичданијәт, ej һәгганијәт ки, бу гәдәр зұлмләрә гаршы бир чарә ахтармырыныз? Һарадасыныз, ej әдаләт ки, бир нәфәр залымы мурадына жетирмәк учүн ики нәфәр илләрчә зәһмәт чәкмиш, милләтин кәләчәк чичәкләрини һәјатындан мәһрум етмәк истәйрләр. (Кедир, җаваш-җаваш дајаңыр ғапынын ағзында.)

Сәриjjә. Ah, өлдүм! Аллаһ!!! (О бири отагдан зарылда-жыр.)

Мәһәррәм.

Ja rәb! Ешилкүлән бу жетимин нәвасыны.
Кер милләтин фәләкләрә чыхмыш сәдасыны.
Пуч олду чәһл илә зәрү зибасы милләтин,
Ej вәh!!! Пуч олајды бинасы җәһаләтин.

Пәрдә

ИКИНЧИ МӘЧЛИС

Вағе олур кечөн отагда. Сәриjjә тәк вә перишаң отурууб.

Сәриjjә. Бәдбәхт ҹаным! Нечә илләр иди үмид едир идим ки, кәләчәкдә Рүстәм, әмим оғлу, истәклим илә бәхтијар јашајағам. Амма, һejhat! Ej дөврани-залым! Ej талеји-бивәфа! Буму илләр илә көзләдијим һәјат? Буму илләр илә митизары олдуғум истиғбал? Буму илләр илә һәсрәтини чәк-

дијим сәадэт? Беләми күнләри мән хәјалымда бәсләјирдим? Ah! Азадә бир бүлбүл кими һәмишә құлләр арасында қәздијим һалда, инди көр гәза мәни нәләрә мәһкүм етмиш? Алчаг чинајәткарлар кими мәни һәбсә салыбы, нәкәри дә үстүмә зинданбан гојублар. Иләни! Бу гәдәр зұлм рәвамы? Ej рәббим! Jox! Jox! Мән дәхи бу зұлмә таб едә билмирәм. Һәр нә төвр илә олурса олсун, мән кәрәк бу күн Рүстәми көрүб, һәмин зәнчири-есарәти ја тар-мар едәм, ја өзүм мәһів олам. Мәним дәхи сәбр етмәjә тагәтим галмады. Ah! Залым кишиләр! Эрләр! Мәзлүмә гадынлар! Гызлар! (Отурууб јазандан соңра.) Сәфәр!.. Aj Сәфәр!..

Сәфәр (дахил олур). Нә дејирсән?

Сәриjjә. Сәфәр! Һачы Мурадалынын евини көрмүшсән?

Сәфәр. Нечә, һачы Мурадын?

Сәриjjә. Jox, һачы Мурадалынын? Баша дүшдүн?

Сәфәр. Жахшы дә, буну дејнән, һачы Мурад Эли. (Богазындан дејир.) Мән дә баша дүшүм!

Сәриjjә. Һә, демәли, баша дүшдүн, һә?

Сәфәр. Элбәт ки, баша дүшдүм, Мурад Эли дә.

Сәриjjә. Жахшы, орада Рүстәм вар, ону таныјырсанмы?

Сәфәр. Һансы Рүстәм? О күчәдә Рүстәм о гәдәр вар ки. (Фикирләшиш.) Һә, о сизин ғоһумунуз Рүстәми дејирсән?

Сәриjjә. Һә, һә, о Рүстәми!

Сәфәр. Таныјырам! Соңра, нә олсун?

Сәриjjә. Кәл сәни беш дәгигәлијә ора көндәрим.

Сәфәр. Jox! Jox! Аға кәлиб гол-гычымы сындырап.

Сәриjjә. Аған кәлинчә кедиб кәләрсән.

Сәфәр. Jox! Jox! Аллаһ хатиријчүн мәндән хатаны узаг елә.

Сәриjjә. Сәфәр! Аллаһ ризасына мәнә рәһмин көлсии. Көрүрсән өзүн, мәнә нә гәдәр зұлм еләјирләр. Мәнә рәһмин көлмириң?

Сәфәр. Aj ханым, валлаһ, кедәрәм ha! Амма мән дә горхурам.

Сәриjjә. Сәфәр! Сән кәл кет, соңра бир жахшы шеј верпәм, арвадын учүн апарарсан.

Сәфәр. Эввәлчә вер, көрүм иәдир?

Сәриjjә (ојан-бујана баһыр). Валлаһы бурада һеч бир шеј құманым көлмири. (Богазындан ипек өрпәji ачыб она верип.) Бу ипек өрпәji әмим мәнә ики-үч күн вәфатындан табаг алмышды. Ала! Апар арвадына бағышла.

Нэшр етдијимиз мэти Азэрбајҹан ССР Елмлэр Академијасы Өлјазмалары фондунда (инв. № 6545) сахланан өлјазма нүсхәсindэн көтүрүлмүшдүр.

«Солғун чичекләр» илк дәфә 1949-чу илдә М. Эзибәјов адына Азэрбајҹан Дөвләт Академик Драм Театрында тамаша гојулмуш вә узун мүддәт сәһнәдән дүшмәјәрәк 700 дәфәјә гәдәр ојнанылмышды.

«НӘСРӘДДИН ШАИ»

Илк дәфә 1947-чи илдә Азэрбајҹан ССР Елмлэр Академијасы нәшријатында, Ч. Чаббарлынын «Илк драм эсәрләри» адлы китабда нэшр олунмушдур.

Республика өлјазмалары фондундакы (инв. № 6537) бир өлјазмасына әсасен пјесин 1916-чы илдә јазылдыгыны еңтимал етмәк олар. Догрудур, бу нүсхәдә hec бир тарих јохлур, лакин ejni хәтлә јазылмыш башга өлјазмалары илә тутушдурулдугда буну асанлыгla көрмәк олар. Гара кандашла јазылмыш бу нүсхәдән башга пјесин мурәккәблә јазылмыш иккичи бир өлјазма нүсхәси да вар; бу нүсхәләр арасында мүәјјән фәргәләр вардыр. Иккичи нүсхә биринчијэ нисбәтән даһа мүкәммәлдир. Одурки, иккичи нүсхәнин соңра јазылдыгы еңтимал олунур.

Бурадакы мәти учун иккичи нүсхә әсас көтүрүлмүш, ондакы бир чох тәснін вә ихтиярлар нәзәрә алынмышды.

«А҃ДЫН»

Пјес илк дәфә 1940-чы илдә «Ингилаб вә мәдәнијәт» журналынын 1, 2 вә 3-чү нөмрәләриндә чап олунмушдур.

Бу нэшр учун әсас көтүрүлмүш мәти мүәллифин өз өлјазмасыдыр. Онун ахырында «7/III-1919» тарих вардыр ки, бу да әсәрин јазылдығы вахты көстәрир.

Пјесин өлјазмасы Азэрбајҹан ССР Елмлэр Академијасы Өлјазмалары фондунда (инв. № 6547) сахланмагдадыр.

«ОГТАЈ ЕЛОГЛУ»

Илк дәфә Азэрбајҹан ССР Елмлэр Академијасы нәшријатынын 1947-чи илдә бурахдыгы Ч. Чаббарлынын «Илк драм эсәрләри» адлы китабда нэшр олунмушдур.

Мәтнин өлјазмасы Республика өлјазмалары фондунда (инв. № 6546) сахланмагдадыр.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

ӨН СӨЗ	5
ВӘФАЛЫ СӘРИЙЈӘ, ЖАХУД КӨЗ ІАШЫ ИЧИНДӘ КҮЛҮШ	11
СОЛҒУН ЧИЧЭКЛӘР	41
НӘСРӘДДИН ШАИ	77
А҃ДЫН	135
ОГТАЈ ЕЛОГЛУ	185
ІЕ҃ДЛӘР	237

Джабарлы Джсафар Кафар оглы
СОЧИНЕНИЯ
В четырех томах
Том I
(на азербайджанском языке)

Баку — 1983

Издательство «Язычы», 370088. Баку, проспект
Кирова, 18.
Типография им. 26 бакинских комиссаров. 370005.
Баку, ул. Али Байрамова, 3.

Нэшријат редактору М. Чэмэнли,
Рассамы Е. Лазымов,
Бэдии редактору А. Маммадов,
Техники редактору С. Багырова.
Корректорлары О. Сүлејманова, К. Пәнанова.

ИБ № 232.

Жылымага верилмиш 5. 04. 1983-чу ил. Чапа
имзаланмыш 11. 07. 1983-чу ил. Кағыз форматы
60×84¹/16. Кағыз № 1. Әдәби гарнитур. Йүксөк чап
үсүлү. Физики чап вәрәги 15.0. Шәрти ч. в. 13.95.
Үчтөн нәшр. вәрәги 12.04. Сифарыш № 305. Ти-
ражы 40 000. Гилемети 1 ман.

Азәрбајҹан ССР Дөвләт Нэшријат Полиграфија
вә ҆ Китаб Тичарәти Ишләри Комитаси. «Язычы»
нэшријаты. 370088. Бакы, Киров проспекти, 18.
26 Бакы комиссары адына мәтбәә 370005. Бакы,
Эли Бајрамов, күчәси, 3.

